

УДК 159.9.07

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКА ЗА МЕТОДИКОЮ «СІМЕЙНА СОЦІОГРАМА»

Пушкарук І.Ю., практичний психолог
Коломийська гімназія імені Михайла Грушевського

Стаття присвячена проблемі психодіагностичного дослідження процесу становлення батьківської ідентичності чоловіка. У статті обґрунтовано доцільність використання методики «Сімейна соціограма» під час аналізу особливості батьківської ідентичності чоловіка на різних етапах її становлення, а також описано технічний аспект роботи з цією методикою.

Ключові слова: батьківство, батьківська ідентичність, проєктивні методи дослідження, сімейна соціограма.

Статья посвящена проблеме психодиагностического исследования процесса становления отцовской идентичности. В статье обоснована целесообразность использования методики «Семейная социограмма» при анализе особенностей отцовской идентичности на разных этапах ее становления, а также описан технический аспект работы с этой методикой.

Ключевые слова: отцовство, отцовская идентичность, проективные методы исследования, семейная социограмма.

Pushkaruk I.Yu. ANALYSIS OF THE SPECIFICITY OF FATHER'S IDENTITY USING THE "FAMILY SOCIOGRAM" TECHNIQUE

The article deals with the problem of psycho-diagnostic study of the formation process of father's identity of a man. The article proves the expediency of using the "Family Sociogram" technique in the analysis of the specificity of father's identity of a man at various stages of its formation and describes the technical aspect of this technique.

Key words: fatherhood, father's identity, project methods of study, family sociogram.

Постановка проблеми. Проблема батьківства дедалі більше привертає увагу психологів – як теоретиків, так і практиків. Так, протягом останніх років видано велику кількість наукових праць, присвячених цій проблематиці. Зокрема, це праці Н. Авдєєвої, Ю. Євсеєнкової, І. Кона, Н. Коркіної, Р. Манєрова, М. Мід, Н. Радіної, В. Раміх, А. Співаковської. І хоча в теоретичному плані проблемі батьківства присвячено багато праць, ґрунтовних експериментальних досліджень психології батьківства ще небагато.

Особливого дослідження нині вимагає проблема становлення та розвитку батьківської ідентичності чоловіка.

Батьківська ідентичність чоловіка – складне особистісне утворення, становлення якого суттєво визначається індивідуальними особливостями чоловіка та конкретною ситуацією його сімейного простору.

За визначенням, батьківська ідентичність є усвідомленням чоловіка себе батьком, прийняття цієї соціальної ролі, відчуття повної тотожності себе в цьому, а також прийняття чоловіка як батька значущими людьми [4]. Процес становлення батьківської ідентичності включає такі періоди: доактуалізаційний (починається від народження хлопця та завершується, коли його дружина чи подруга вагітніє), перехідний (період протікання вагітності) та актуаліза-

ційний (від народження дитини та впродовж решти життя чоловіка) [4].

Із метою виявлення особливостей батьківської ідентичності в процесі нашого дослідження використані різноманітні методи, серед яких були як стандартизовані особистісні опитувальники, так і проєктивні експресивні методики.

Батьківство, зокрема батьківська ідентичність, належить до тих проблемних аспектів психології людини, котрі важко піддаються вивченню за допомогою традиційних вербальних методів психодіагностики. Водночас проєктивний метод дає змогу глибше й більш різносторонньо дослідити його особливості.

Зокрема, для того щоб виявити позицію чоловіка в системі міжособистісних взаємин батьківської чи своєї власної сім'ї, характер комунікацій у сім'ї, ми використали **проєктивну експресивну методику «Сімейна соціограма»** (Е.Г. Ейдемільлер, О.В. Черемісін; 1990–2000 рр.) [3].

Постановка завдання. Нами були поставлені такі завдання дослідження:

1. дослідити особливості використання проєктивної методики «Сімейної соціограми» під час вивчення процесу становлення батьківської ідентичності;

2. описати типові підходи до інтерпретації результатів дослідження батьківської ідентичності чоловіка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи процес становлення батьківської ідентичності, ми звернулись саме до цієї проєктивної методики, адже вона дає змогу виявити місце суб'єкта в системі міжособистісних стосунків та характер комунікацій у сім'ї [3, с. 49].

Таким чином, ми отримали наочний діагностичний матеріал, що дав змогу описати ті чи інші особливості процесу становлення батьківської ідентичності чоловіка, зважаючи на ситуацію функціонування сімейного простору, в який він був безпосередньо включеним. До того ж, методика дає змогу робити припущення щодо можливих перспектив розвитку батьківської ідентичності, адже цей процес є не статичним, а динамічним.

Використання методики дає змогу за короткий проміжок часу наочно побачити особливості взаємин між членами сім'ї, місце в ній чоловіка та здійснити об'єктивну інтерпретацію місця конкретного чоловіка в сімейному просторі.

Досліджуваним було запропоновано бланк із зображеним колом діаметром 110 мм та така інструкція: «Перед Вами на аркуші зображене коло. Намалюйте в ньому самого себе та членів своєї сім'ї у вигляді кілець і підпишіть їх іменами».

Оцінку результатів психодіагностики ми проводили за критеріями, визначеними авторами методики:

1) кількість членів сім'ї, котрі потрапили в площину кола конкретного чоловіка. У цьому разі ми зіставляли кількість намальованих членів сім'ї з реально наявною. Можливі випадки, що той член сім'ї, з яким суб'єкт дослідження перебуває в конфліктних стосунках, не потрапляє у велике коло – він або за його межами, або взагалі відсутній; водночас хтось зі сторонніх людей, тварин, улюблених предметів може бути зображеним як член сім'ї;

2) величина кілець. Більше, порівняно з іншими, коло «Я» вказує на достатню/завищену самооцінку, менше – на занижену. Величина кіл інших членів сім'ї засвідчує їх значимість в очах досліджуваного;

3) співвідносне розташування кілець (щодо площини тестового поля та одне щодо одного). Розташування досліджуваних свого кільця в центрі загального кола може вказувати на егоцентричну спрямованість особистості, а розташування себе внизу, збоку від інших членів сім'ї – на переживання емоційного відторгнення. Так, найбільш значимих для себе членів сім'ї досліджуваний малює у вигляді великих за розміром кілець у центрі або у верхній частині тестового поля;

4) дистанція між фігурами. Віддаленість одного кола від інших може вказува-

ти на конфліктні стосунки в сім'ї, емоційне відторгнення досліджуваного. Своєрідне «злипання», коли кільця нашаровані одне на одне, дотикаються або знаходяться одне в одному, свідчить про недиференційованість «Я» у членів сім'ї, наявність симбіотичних зв'язків у сім'ї [3, с. 49–50].

Згідно з вищеописаними формальними критеріями, було проведено якісне оброблення кожної соціограми.

Окрім того, аналізуючи отримані соціограми, ми спирались на змістовні критерії, виокремлені українськими науковцями (М.Б. Гасюк, Г.С. Шевчук) [1; 2].

Розглянемо деякі з пропонованих критеріїв детальніше та проілюструємо їх наявність отриманими у процесі дослідження соціограмами.

1. Цілісність, повнота, гнучкість, структурованість взаємозв'язків сімейної системи. Критерій цілісності, повноти, структурованості, гнучкості взаємозв'язків сімейної системи відображає наявність помірної психологічної відстані між членами сім'ї, безпосередність комунікативних зв'язків, відсутність міжпоколінних коаліцій чи ізолянтів.

Формальні ознаки критерію. Досліджуваний чоловік малює всіх членів сімейної системи, можливе зображення батьківської сім'ї (чоловіка чи/ї дружини), але без утворення коаліційних чи симбіотичних взаємозв'язків. Розмір кілець пропорційний загальній композиції малюнка; розташування – центральне, верхньо-центральне.

Приклад 1. Чоловік 25 років. Неодружений. Проживає з батьками. Виховувався в повній сім'ї. Був другою дитиною, сестра старша на 2,5 роки. Хотів би мати двох хлопців та дівчинку.

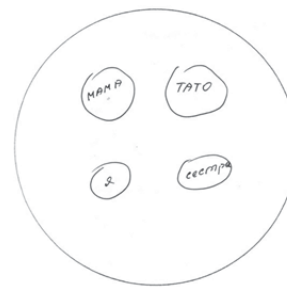

Рис. 1 Сімейна соціограма чоловіка в доактуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 1)

Формальні ознаки малюнка 1 свідчать про чітку вираженість критерію 1 «Цілісність, повнота, гнучкість, структурованість сімейних взаємин». Розташування кілець на цій соціограмі візуально сприймається як певна цілісна фігура, що засвідчує чітку структурованість сімейних взаємин. Також простежуються чітка ієрархічність поколінь у сім'ї, що формує дві сімейних підсисте-

ми: підсистему батьків та підсистему дітей. Підсистема батьків має вищий ранг, а домінуючою фігурою в сім'ї є батько. Себе ж досліджуваний зображує у вигляді найменшого кільця, дещо нижче від інших членів сім'ї, візуально складається таке враження, ніби він «випадає» з сімейної системи, що може свідчити про його прагнення до автономності та незалежності, бажання вийти за «рамки» батьківської сім'ї.

Те, що він зображує свій кружечок найменшим за розмірами, може свідчити про дещо занижену самооцінку досліджуваного та його схильність коритися авторитетним особам, зокрема батькам та своїй сестрі.

Приклад 2. Чоловік 37 років. Одружений. Батько трьох дітей: дівчаток 13 і 8 років та хлопчика 4 міс. Проживає з дружиною та дітьми. Виховувався в повній сім'ї. Був першою дитиною, старший від сестер на 4 і 6 років.

Рис. 2. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 2)

Формальні ознаки малюнка 2 свідчать про чітку вираженість критерію «Цілісність, повнота, структурованість сімейних відносин», критерію «Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини».

У такому разі можна говорити про рівноправні, демократичні стосунки в сім'ї.

Дуже багато очікувань та сподівань досліджуваний покладає на своїх дітей, зображуючи їхні кружечки по центру та вгорі, великими за розмірами.

Причому кружечок молодшого сина, якому 4 місяці, він зображує найбільшим, розташовуючи його вгорі над усіма іншими членами сім'ї, що свідчить про можливе виховання дитини за типом «кумир сім'ї».

2. Включеність майбутньої дитини в сімейну структуру. Цей критерій використовуємо під час дослідження сімей, які очікують дитину. У нашому дослідженні було дві таких сім'ї.

Приклад 3. Чоловік 29 років. Одружений. Дружина вагітна. Проживає з дружиною окремо від батьків. Виховувався в повній сім'ї, був другою дитиною, сестра старша на 6 років. Хотів би двох дітей.

Рис. 3. Сімейна соціограма чоловіка в перехідному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 3)

Формальні ознаки малюнка 3 свідчать про чітку вираженість критерію «Включеність майбутньої дитини в сімейну структуру», критерію «Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини» та критерію «Симбіотичні зв'язки в сім'ї».

У такому разі можна говорити про дуже тісні симбіотичні зв'язки в сім'ї, тобто надміру близьку психологічну відстань між її членами.

Досліджуваний уключив у свій малюнок і свою майбутню дитину, причому кружечок, яким він зобразив дитину, за розмірами є таким самим, як і кружечки, яким досліджуваний зобразив себе та дружину. А це свідчить про високий рівень значущості та цінності майбутньої дитини для чоловіка.

Включення майбутньої дитини в сімейну соціограму свідчить також і про високий рівень підготовленості сім'ї (зокрема чоловіка) до народження дитини.

З огляду на високий рівень симбіотичних зв'язків, що простежуються у цьому випадку, можемо припустити, що виховання в цій сім'ї буде відбуватися по типу гіперпротекції. Інші можливі варіанти поведінки досліджуваного з дитиною ми описували вище (див. приклад 2) в ситуації, коли чоловік є молодшим братом сестри.

3. Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини в системі сім'ї. Критерій розкриває певну сукупність поглядів, очікувань, налаштувань чоловіка щодо місця й ролі дитини в сім'ї. За відповідними формальними ознаками можна прогнозувати особливості стилю виховання дитини тощо.

Формальні ознаки. Про цінність дитини свідчить місце розташування її фігурки в тестовому полі (верх, центр, низ) та розмір кола дитини: чим більший його розмір, тим більша цінність. Якщо досліджуваний малює коло дитини зверху, існує ймовірність ставлення до дитини як до «над-цінності» (стиль виховання, найімовірніше, гіперопіка) – особливо часто це спостерігається, коли дитина – єдина в сім'ї або була довгоочікуваною, наприклад після тривалого лікування. Розташування дитини поза загальною композицією сімейної системи, внизу тестового поля може свідчити про відкидаюче, ігноруюче ставлення до неї.

Приклад 4. Чоловік 28 років. Одружений. Батько однієї дитини: хлопчика (3 роки).

Проживає з дружиною та сином окремо від батьків. Виховувався у повній сім'ї, був першою дитиною, старший від сестри на 1 рік. Хотів би мати одну дівчинку.

Рис. 4. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 4)

Формальні ознаки малюнка 4 дають змогу говорити про чітку вираженість критерію «Цілісність, повнота, гнучкість, структурованість сімейних відносин», критерію «Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини в системі сім'ї», критерію «Егоцентрична позиція чоловіка».

Досліджуваний зображує свою сім'ю в центрі кола, кружечки знаходяться на оптимальній відстані один від одного, що свідчать про цілісність та структурованість сімейних стосунків.

Свій кружечок досліджуваний зображує найбільшим за розмірами, що говорить про його домінантність у системі сімейних стосунків.

Кружечок, який позначає дитину, досліджуваний малює на дуже близькій відстані до кружечка, яким він позначає себе, причому кружечок, що позначає дитину, за розмірами є таким самим, як і кружечок, що позначає дружину досліджуваного. Це свідчить про велику цінність дитини для досліджуваного та великі очікування стосовно неї.

4. Симбіотичні зв'язки в сім'ї. Взаємини в сім'ї характеризуємо дуже близькою психологічною відстанню між її членами, коли вони надміру емоційно пов'язані.

Формальні ознаки. Малювання фігур так, що вони дотикаються, нашаровуються одна на одну або фігури можуть знаходитись одна в одній.

Приклад 5. Чоловік 53 років. Одружений. Батько однієї дитини: дівчинки 5 років. Проживає з дружиною та дочкою. Виховувався в повній сім'ї. Був першою дитиною, старший від брата на 3 роки. Хотів би мати одного хлопчика

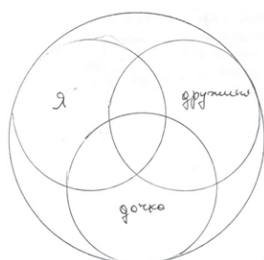

Рис. 5. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 5)

Формальні ознаки малюнка 5 дають змогу говорити про вираженість критерію «Симбіотичні зв'язки у сім'ї», критерій 3 «Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини в системі сім'ї».

Простежуємо високий рівень симбіотичних зв'язків. Кружечки, що намальовані «під копірку», можуть свідчити про те, що декларативно чоловік заявляє про демократію та рівноправність у сім'ї, відсутність психологічних границь при цьому може спричинити певний дискомфорт.

5. Емоційна відчуженість чоловіка від сім'ї. Емоційна відчуженість/відокремленість чоловіка від сім'ї як одна з ознак неблагополуччя останньої може мати причиною особливості утворення чи функціонування сімейної системи (наприклад, шлюб за розрахунком чи вимушений шлюб через незаплановану вагітність тощо).

Формальні ознаки. Зображення фігури, яка позначає чоловіка, малого розміру та на значній відстані від основної композиції фігур членів сімейної системи або ж «забування» намалювати себе. Якщо сім'ю малюють у верхній/центральної частині загального кола, фігурка чоловіка здебільшого розташована знизу або взагалі за його межами.

Приклад 6. Чоловік 36 років. Одружений. Батько двох дітей: дівчинки (10 років) та хлопчика (4 роки). Проживає з дружиною, дітьми та бабцею дружини. Виховувався в повній сім'ї, був другою дитиною, молодший від брата на 5 років. Хотів би мати дівчинку та хлопчика

Рис. 6. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 6)

Формальні ознаки малюнка 6 дають змогу виокремити критерій «Емоційна відчуженість чоловіка від сім'ї», критерій «Ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини в системі сім'ї».

У такому разі можна говорити про відстороненість чоловіка від сімейної системи, а також про виражений егоцентризм. Комунікація з дітьми більш виражена в дружини.

Можна також припустити наявність конфліктної взаємодії з дочкою, спілкування з якою відбувається опосередковано через дружину та сина.

6. Егоцентрична позиція чоловіка.

Формальні ознаки. Фігуру, яка позначає чоловіка, зображують великого (нерідко найбільшого) розміру – в центральній або верхній частині тестового кола. Всі інші фігури – знизу, збоку або довкола неї.

Приклад 7. Чоловік 39 років. Одружений. Проживає з дружиною та тещею. Виховувався в повній сім'ї, був другою дитиною, старший від сестри та брата на 2 роки. Хотів би мати двох доньок.

Рис. 7. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 7)

Формальні ознаки малюнка 7 дають змогу діагностувати наявність критерію «Егоцентрична позиція чоловіка» та критерію «Відсутність сепарації молоді сім'ї від батьківської».

Загалом ця соціограма сприймається як цілісна гармонійна фігура, що свідчить про цілісність та структурованість сімейних взаємин. Але велика дистанція між кружечками дає змогу припускати наявність емоційної дистанції між членами сім'ї, особливо між досліджуваним та його дружиною. Можливо, причиною є присутність у сімейній системі мами дружини, яка займає своє визначене місце в цій структурі. Хоча досліджуваний і зображує свою дружину кружечком більшого розміру, чітко простежуємо його сильнішу емоційну близькість із тещею.

Можна також говорити про відсутність сепарації подружжя.

Досліджуваний проявляє егоцентричну позицію в сім'ї, про що свідчить зображення свого кружечка у верхній частині тестового поля.

Досліджуваний, якому 39 років, ще не має власних дітей. Можна припустити, що відсутність дітей у подружжя частково може бути пов'язана з тим явищем, що мама дружини наче займає те місце в структурі сім'ї, яке мало бути відведене дитині.

7. Відсутність сепарації молоді сім'ї від батьківської. Сім'я (об'єктивно з точки зору досліджуваного) психологічно не відокремлена від батьківської сім'ї чоловіка/дружини.

Формальні ознаки критерію. На малюнку поруч із фігурою одного з членів сім'ї фігу-

ри членів його/її батьківської сім'ї. Присутні міжпоколінні коаліції. Фігури можуть бути розташовані в різних частинах загального тестового поля чи поза ним.

Приклад 8. Чоловік 30 років. Одружений. Батько двох синів, віком 9 та 6,5 років. Проживає з дружиною, дітьми та тещею. Виховувався в повній сім'ї, був другою дитиною, брат старший на 2 роки, сестра молодша на 9 років. Хотів би п'ятьох дітей.

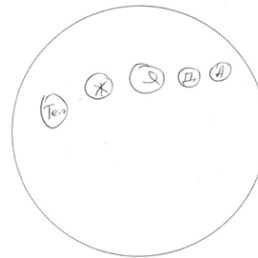

Рис. 8. Сімейна соціограма чоловіка в актуалізаційному періоді процесу становлення батьківської ідентичності (приклад 8)

Формальні ознаки малюнка 8 дають змогу виокремити критерій «Егоцентрична позиція чоловіка», критерій «Відсутність сепарації молоді сім'ї від батьківської».

У такому разі досліджуваний демонструє свою егоцентричну позицію в сім'ї, зображуючи свій кружечок найбільшим за розмірами та в центрі.

Також можемо говорити про опосередковані комунікативно-емоційні зв'язки між членами сім'ї.

Зображуючи дітей справа від себе, досліджуваний ніби відгороджує їх собою від дружини та тещі. Таким чином, можемо припустити наявність у сім'ї конфліктів стосовно виховання дітей.

Візуально кружечок, яким чоловік позначає тещу, ніби «випадає» з сімейної системи, що може свідчити про бажання чоловіка виключити її зі своєї сім'ї.

Зазначимо, що заради адекватної інтерпретації результатів методики «сімейна соціограма» психолог має знати склад сім'ї досліджуваного та інші важливі факти з його життя. У нашому дослідженні з метою збору необхідної інформації ми використовували авторську анкету, а також метод бесіди та інтерв'ю.

Висновки з проведеного дослідження. Загалом можна зробити такі висновки:

1. Методика «Сімейна соціограма» дає змогу налагодити емоційний контакт між психологом і досліджуваним, зняти захисні механізми в досліджуваних, усунути стереотипне мислення, уникнути соціально бажаних відповідей. Специфікою цієї методики під час роботи з чоловіками є, насамперед, те, що вона відображає просторове бачення сімейної ситуації чоловіком та дає змогу провести глибинну рефлексію чо-

ловіком своєї маскулінності і батьківської ідентичності.

2. Підсумкову інтерпретацію та оцінку результатів доцільно проводити за такими критеріями: 1) цілісність, повнота, гнучкість, структурованість взаємозв'язків сімейної системи; 2) включеність майбутньої дитини у сімейну структуру; 3) ціннісні орієнтації та очікування щодо дитини у системі сім'ї; 4) симбіотичні зв'язки у сім'ї; 5) емоційна відчуженість чоловіка від сім'ї; 6) егоцентрична позиція чоловіка; 7) відсутність сепарації молодого сім'ї від батьківської.

Перспективи подальших досліджень убагаємо в подальшому вивченні особливостей становлення батьківської ідентичності чоловіка за допомогою проєктивних методів та проведення ґрунтовних емпіричних досліджень щодо визначення закономірностей перебігу кожного з періодів її становлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гасюк М.Б. Особливості обробки результатів проєктивно експресивної методики та «Сімейна соціограма» у психологічних дослідженнях / М.Б. Гасюк, Г.С. Шевчук // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Ч. 1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С. 102–106.
2. Гасюк М.Б. Проєктивна методика та психомалюнок: теорія, практика, експериментально-математична обробка / М.Б. Гасюк, Г.С. Шевчук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 184 с.
3. Эйдемиллер Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э.Г. Эйдемиллер, И.В. Добряков, И.М. Никольская // Учебное пособие для врачей и психологов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб.: Речь, 2006. – 352 с.
4. Пушкарук І.Ю. Становлення та розвиток батьківської ідентичності чоловіка / І.Ю. Пушкарук // Соціальна психологія. – 2010. – № 4. – С. 131–138.

УДК 159.923.2-057.87

АДАПТАЦІЙНІ ПРОЯВИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ТА МОТИВАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Резнікова О.А., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Донбаський державний педагогічний університет

У статті представлено результати дослідження динаміко-змістовних характеристик копінг-стратегій та мотиваційних утворень особистості студента як способів особистісної регуляції адаптаційних процесів.

Ключові слова: копінг-стратегії, мотиваційні утворення, неусвідомлений захист, особистісна регуляція.

В статье представлены результаты исследования динамико-содержательных характеристик копинг-стратегий и мотивационных образований личности студента в качестве способов личностной регуляции адаптационных процессов.

Ключевые слова: копинг-стратегии, мотивационные образования, неосознаваемая защита, личностная регуляция.

Reznikova O.A. ADAPTATIONAL MANIFESTATIONS OF COPING STRATEGIES AND MOTIVATIVE DEVELOPMENTS OF STUDENT'S PERSONALITY

The article presents the results of the studies of the dynamic and content characteristics of coping strategies and student's motivational entities as personal adjustment of adaptational processes.

Key words: coping strategies, motivational entities, unconscious protection, personal regulation.

Постановка проблеми. Юнацький вік, в якому перебуває більшість студентів, є кризовим, оскільки ставить перед індивідом найбільш складні задачі розвитку, що виникають протягом життя (Б.Г. Ананьєв, І.С. Кон, В.С. Мухіна, А.В. Петровський, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, В.В. Столін, Е. Еріксон, J.C. Coleman). Кризовість віку ускладнюється для студентів особливостями їхньої життєвої ситуації та діяльності – руйнуванням звичних стерео-

типів життя й навчання, невизначеністю соціального статусу, інтенсивною розумовою працею тощо. Саме студентський період можна розглядати як такий, що висуває підвищені вимоги до психологічного захисту особистості.

Заради визначення усвідомленого включення суб'єктом захисних заходів сучасна психологія володіє поняттям «опанування поведінки». Саме словосполучення «опанування поведінки» є аналогом англійського